

## Т. А. ГРЕЧКА. ПРАВОВА ПРИРОДА МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА І ЙОГО МІСЦЕ В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

*Аналізуються основні наукові підходи щодо розуміння і пояснення правової природи міжнародного приватного права та його сутності (призначення). Міжнародне приватне право розглядається як складова частина міжнародного права, як складова частина цивільного права, як полісистемний комплекс, який частково відноситься до міжнародного (публічного) права, а частково – до внутрішньодержавного права.*

**Ключові слова:** право, приватне право, міжнародне приватне право, колізія, уніфікація, внутрішнє право, полісистемність, колізійна норма, матеріальна норма.

*Анализируются основные научные подходы относительно понимания и объяснения правовой природы международного частного права и его сущности (назначения). Международное частное право рассматривается как составляющая часть международного права, как составляющая часть гражданского права, как полисистемный комплекс, который частично относится к международному (публичному) праву, а частично – к внутреннегосударственному праву.*

**Ключевые слова:** право, частное право, международное частное право, коллизия, унификация, внутреннее право, полисистемность, коллизионная норма, материальная норма.

*The major scientific approaches of understanding and explaining the legal nature of International Private Law and its essence are analyzed in the work. International Private Law is seen as the integral part of the International Law, the integral part of Civil Law, the poly-system complex that is partly referred to International (public) Law and partly to innerstate Law.*

**Key words:** law, Private Law, International Private Law, conflict, unification internal law, conflict standard, material standard.

Сучасні міжнародні торгівельно-економічні, шлюбно-сімейні, спадкові, трудові та інші відносини є різноманітними і масштабними та мають явну тенденцію до подальшого розвитку. Це сприяє зближенню держав у суспільно-економічній, соціальній і правовій сферах. Успішний розвиток різноманітних відносин між державами сучасного світу багато в чому залежить від рівня їх внутрішньої та зовнішньої юридичної регламентації. Високий рівень правового регулювання сприяє розвитку цих відносин, в той час як некваліфікований – перешкоджає або уповільнює їх розвиток, внаслідок чого виникають правові колізії. Роль міжнародного приватного права в цій справі дуже значна. Саме його норми визначають, наскільки сприятливий правовий режим буде створений для учасників міжнародних зв'язків, і перш за все, в їх майнових відносинах один з одним. Це дуже важливо для України, яка відповідно до свого стратегічного курсу зацікавлена в розвитку таких відносин, у створенні для них сприятливого клімату, зокрема, правового.

Отже, міжнародне приватне право займає особливе і, можна сказати, що унікальне місце в національній правовій системі, саме тому питання про його правову природу і місце в системі права є досить актуальним та потребує ретельного дослідження.

Дослідженням правової природи міжнародного приватного права та його місця в системі права займалися такі вчені, як І.С. Перетерський, Л.А. Лунц, М.І. Брун, С.Б. Крилов, А.М. Стоянов, П.Е. Казанський, С.О. Малінін та інші.

Історично склалися і продовжують існувати три різні підходи щодо розуміння і пояснення правової природи та сутності міжнародного приватного права. Прибічники першого підходу визначають міжнародне приватне право як складову частину єдиної системи міжнародного права, яка включає міжнародне публічне і міжнародне приватне право. На думку авторів цього підходу норми міжнародного приватного права входять до складу міжнародного права. Прибічники другого «цивілістичного» підходу вважають, що міжнародне приватне право входить до складу цивільного права, а наука міжнародного приватного права – це одна з цивільно-правових наук. Третій підхід полягає у визначенні її авторами міжнародного приватного права як «полісистемного комплексу», який частково відноситься до міжнародного (публічного) права, а частково – до внутрішньодержавного права.

Засновником першого підходу можна вважати вченого у сфері міжнародного приватного права А.М. Стоянова. Ще у 1875 р. дослідник зазначав, що випадки, коли відбувається зіткнення між іноземними законами, складають «цілий розділ в науці міжнародного права»<sup>1</sup>. В подальшому дану точку зору розвинув П.Є. Казанський, який відзначив, що міжнародне цивільне і міжнародне публічне право «входять, як частини, в більш ширше розуміння просто міжнародного права...»<sup>2</sup>.

Інший дослідник С.Б. Крилов обґрунтував міжнародно-правову природу міжнародного приватного права, спираючись на міжнародний договір як джерело цієї галузі права. Він зазначав, що основний зміст міжнародного приватного права складає міжнародне договірне право. Стверджувати, що міжнародне приватне право не міжнародне право, означає не бачити в ньому нічого, крім колізійних норм законодавств окремих країн. Між тим, з ясувати зміст справжнього міжнародного приватного права можливо лише вивченням міжнародних договорів. Саме тому, на його думку, міжнародне приватне право носить міжнародний характер і в цьому не може бути ніяких сумнівів. Міжнародно-правовий характер носять також і колізійні норми, оскільки з приводу тієї чи іншої норми встановлена домовленість між державами і оскільки в основі колізійної норми, як правило, лежить міжнародний звичай, який склався століттями<sup>3</sup>.

З приводу міжнародно-правової природи міжнародного приватного права висловлювався В.Е. Грабар, який відзначав, що міжнародне цивільне право (яке часто іменується міжнародним приватним правом) являє собою особливу галузь міжнародного права, що виокремилася разом з міжнародним адміністративним і міжнародним кримінальним правом. Спір про те, куди слід віднести цю галузь права, до міжнародного права або до національного, може стосуватися власне тільки деяких питань, які відносяться до цієї галузі права, головним чином питань про зіткнення цивільних законів різних держав<sup>4</sup>.

У свою чергу, С.О. Малінін підкреслював, що міжнародне публічне право і міжнародне приватне є самостійними галузями права і входять в одну систему – систему міжнародного права в широкому розумінні цього слова<sup>5</sup>.

Визначення міжнародного приватного права як особливої сфери міжнародного права, зустрічається і в дослідженнях з теорії права. Так, наприклад, в окремих загальнотеоретичних дослідженнях стверджується, що міжнародне право

поділяється на міжнародне публічне право, яким регулюються відносини між державами, і міжнародне приватне право, яке регулює цивільно-правові відносини за участю іноземних фізичних або юридичних осіб, або з приводу майна, що знаходиться за кордоном<sup>6</sup>.

В науці міжнародного приватного права існує і інша, так звана «цивілістична» точка зору щодо природи міжнародного приватного права. Виходячи з того, що предметом регулювання в міжнародному приватному праві, в основному, є відносини цивільно-правового характеру, дослідники зробили висновок, що міжнародне приватне право входить до складу цивільного, тобто внутрішнього права, а наука міжнародного приватного права – це одна з цивільно-правових наук.

Так, цивілістичну концепцію витоків міжнародного приватного права в своїх працях розвинув Л.А. Лунц. На його думку, міжнародне приватне право як галузь права і галузь правознавства, є сферою відносин цивільно-правового характеру, що виникають у міжнародному житті<sup>7</sup>. Але, погоджуючись з тим, що міжнародне приватне право вивчає відносини цивільно-правового характеру, І.С. Перетерський зазначав, що міжнародне приватне право є не тільки частиною цивільного права. Специфічною відмінністю цивільно-правових відносин, що включаються в міжнародне приватне право, є та обставина, що міжнародне приватне право вивчає лише особливу групу цивільно-правових відносин, саме ті цивільно-правові відносини, які мають міжнародний характер<sup>8</sup>.

О.Л. Маковський, М.І. Брагінський і О.М. Садіков заперечують самостійний характер міжнародного приватного права і вважають його частиною цивільного права. Зазначена позиція аргументується тим, що: відносини, які регулюються міжнародним приватним правом, хоча і мають свої особливості, але однорідні з іншими цивільно-правовими відносинами; для регулювання майнових відносин, ускладнених іноземним елементом, застосування спеціальних методів регулювання (колізійний метод, автономія волі та інші), які властиві міжнародному приватному праву, необхідно поєднувати із застосуванням методу рівності сторін цивільного правовідношення; все колізієне регулювання майнових відносин, ускладнених іноземним елементом, засноване на значній спільності, як предмета, так і метода регулювання і підпорядковує їх нормам загального цивільного права; існує своєрідна «взаємозамінюваність» міжнародного приватного права і загального цивільного права, відсутність між ними абсолютно чіткої розмежувальної лінії. Не кожен іноземний елемент може бути підставою для виникнення колізійної проблеми або застосування уніфікованих норм. З іншого боку, уніфіковані норми застосовуються і до відносин, не ускладнених іноземним елементом; основні колізійні норми, правила про автономію волі, публічний порядок містяться в галузевих актах цивільного законодавства<sup>9</sup>.

Таким чином, О.Л. Маковський робить висновок, що міжнародне приватне право є свого роду надбудовою над іншими нормами цивільного права, спеціально створеною для регулювання відносин, ускладнених іноземним елементом.

Міжнародне приватне право найтіснішим чином пов'язане з цивільним правом (так як відносини, які регулюються міжнародним приватним правом, носять приватноправовий характер), але ототожнювати їх не можна, тому що ці відносини носять міжнародний характер. Отже, міжнародне приватне право можна вважати самостійною галуззю права.

Дану точку зору поділяють і підтримують М.М. Богуславський, Л.А. Лунц, І.С. Перетерський, С.Н. Лебедєв, Р.К. Дмитрієва і ін.

С.Н. Лебедев вказує, що міжнародне приватне право слід розглядати як особливу галузь з цивілістичним змістом, враховуючи цивільно-правову природу відносин, які регулюють міжнародне приватне право і особливості як самих цих відносин, що виникають в міжнародному обороті, так і їх регулювання (зокрема, міжнародно-договірне походження значної кількості джерел з випливаючими з цього наслідками)<sup>10</sup>.

Г.К. Дмитрієва зазначає, що міжнародне приватне право входить в систему внутрішнього (національного) права держави, не зважаючи на тісний зв'язок з міжнародним (публічним) правом. Це зумовлюється предметом правового регулювання - приватноправовими відносинами... У системі внутрішнього права міжнародне приватне право не є частиною цивільного права (сімейного, трудового). Воно займає самостійне місце в цій системі – є самостійною галуззю зі своїми специфічним предметом і методом регулювання<sup>11</sup>.

Таким чином, наведені вище наукові позиції різних дослідників дають підставу розглядати міжнародне приватне право як особливу (специфічну) галузь права.

Наступна концепція полягає у визнанні її авторами міжнародного приватного права в якості «полісистемного комплексу», що частково включає в себе як національно-правові, так і міжнародні норми і який частково відноситься до міжнародного (публічного) права, а частково – до внутрішньодержавного права.

У найбільш закінченому вигляді даний підхід був свого часу обгрунтований Р.А. Мюлерсоном. На його думку, полісистемний комплекс складається з відносно самостійних блоків, сукупностей норм, а саме: 1) колізійних і відсильних, які містяться в національному праві і в міжнародних договорах; 2) норм матеріального права, які мають своє джерело в міжнародних договорах і в національному праві держав, та застосовуються в результаті вказівок колізійної або відсильної норми. Ці норми при регулюванні міжнародних відносин невідного характеру, взаємодіють, певним чином, одна з одною, не утворюючи цілісної системи, зберігаючи своє місце у відповідних базисних системах права (у національному або міжнародному)<sup>12</sup>.

Підтверджуючи, що міжнародне приватне право – «полісистемний комплекс», Р.А. Мюлерсон зазначав, що міжнародне приватне право є таким комплексом саме тому, що воно виникло в результаті взаємодії певних частин національно-правових систем як між собою, так і з певною частиною міжнародного публічного права при регулюванні міжнародних відносин невідного характеру. Ці частини, створюючи в результаті такої взаємодії полісистемний комплекс, тим самим не виключаються з відповідних національно-правових систем або з міжнародного публічного права (з відповідних галузей національного права і міжнародного публічного права). Норми права, як і багато інших явищ об'єктивного світу, можуть одночасно бути частинами (елементами) різних систем. Ці норми певним чином пов'язані. Основою їх зв'язку є та обставина, що всі вони беруть участь у регулюванні сукупності суспільних відносин - міжнародних відносин невідного характеру. Другим пов'язуючим чинником, що випливає з першого, є єдиний метод регулювання. Регулювання цих відносин відбувається за формулою: колізійна (відсильна) норма + матеріально-правова норма. Через колізійні (відсильні) норми здійснюється безпосередній зв'язок між різними національними системами права<sup>13</sup>.

Т.М. Нешатаєва, обгрутовуючи свою позицію з даного питання, зазначає, що твердження про те, що правова матерія поділяється на два види правових систем:

національну і міжнародну, не витримує випробування часом. На її думку, сучасні міжнародні відносини настільки складні і неоднорідні (до них, зокрема, відносяться міждержавні відносини, міжнародні невіддані відносини), що вони не можуть регулюватися нормами, що виключно відносяться до міжнародного публічного права. Таким чином, виникає необхідність перегляду міжнародно-правової матерії з позиції системного підходу, що дозволить виділити в ній правову полісистему – міжнародне приватне право. Полісистемність міжнародного приватного права, – відзначає далі автор, – визначається складністю регульованих суспільних відносин. Як відомо, це відносини особливого роду. По-перше, по суті своїй вони відносяться до фундаментальних суспільних відносин приватного характеру (цивільністичні), що підпадають під дію національного права, по-друге, вони «обтяжені» іноземним або міжнародним елементом (об'єкт, суб'єкт, юридичний факт), який вимагає введення в регулювання іноземного або міжнародного джерела права. Це джерело може міститися як в нормі національного права, так і в нормі міжнародного походження. Постає проблема пошуку необхідної норми. Пошук можливий на основі такого правового регулятора, як колізійна норма, яка вказує на необхідне для застосування правило. В результаті правовідношення може скластися на основі комплексу норм, пов'язаних, в першу чергу, самим суспільним відношенням. До цього комплексу увійде колізійна норма і матеріальна норма. При цьому і та, і інша можуть знаходитися як в національному праві, так і в міжнародному договорі<sup>14</sup>.

В доктрині міжнародного приватного права існують думки про кваліфікацію міжнародного приватного права в якості комплексної системи права або комплексної галузі.

Н.Ю. Єрпильова, зокрема, зазначає, що абсолютно очевидний комплексний характер міжнародного приватного права і неможливість втиснути міжнародне приватне право ні в рамки внутрішньодержавного (національного), ні в рамки міжнародного публічного права. Міжнародне приватне право – абсолютно самостійна правова система, що має власний предмет регулювання, відмінний від будь-яких інших правових систем (будь то національна або міжнародна)<sup>15</sup>. Комплексність міжнародного приватного права Н.Ю. Єрпильова пов'язує з тим, що міжнародне приватне право виступає як самостійна система права, що має свій особливий, специфічний предмет (об'єкт) регулювання, методи і джерела, які відрізняють його від близьких, споріднених з ним правових систем міжнародного публічного і внутрішньодержавного цивільного права. Міжнародне приватне право, – продовжує вона далі, – це комплексна правова система, що об'єднує норми внутрішньодержавного законодавства, міжнародних договорів і звичаїв, які регулюють майнові і особисті немайнові відносини, ускладнені іноземним елементом, тобто відносини міжнародного характеру за допомогою колізійно-правового і матеріально-правового методів<sup>16</sup>.

Отже, своєрідність предмета правового регулювання, специфіка джерел права, а також колізійні норми, що входять до складу міжнародного приватного права, можуть служити необхідними і достатніми підставами для визначення міжнародного приватного права як самостійної галузі внутрішньодержавного права.

Таким чином, аналіз природи і призначення міжнародного приватного права показує, що міжнародне приватне право має все ж таки цивільністичну природу. Що ж до системної приналежності, то прихильники двох основних підходів (крім концепції полісистемності), сходяться на єдиній думці, визначаючи міжнародне

приватне право як внутрішньодержавне. Це означає, що в національних правових системах об'єктивно можуть існувати і дійсно існують правові структури, які опосередковують взаємодію систем внутрішньодержавних відносин через міжнародні приватні відносини – міжнародне приватне право.

Додатковим доказом цивілістичної природи міжнародного приватного права є і те, що основним його джерелом є національне право, а фізичні і юридичні особи – основні суб'єкти цивільного права – найбільш численні суб'єкти міжнародного приватного права. Очевидна і комплексність міжнародного приватного права в тому, що за відсутності кодифікованих джерел, норми міжнародного приватного права черпаються з системоутворюючих і інших актів цивільного, сімейного, трудового і інших нині самостійних галузей права, а також міжнародних конвенцій, що містять уніфіковані матеріально-правові і колізійно-правові норми.

1. *Стоянов А.Н.* Очерки истории и догматики международного права. / Лекции, читанные в 1873/74 акад. году в Харьковском университете. – Х., 1875. – С. 374. 2. *Казанский Л.Е.* Учебник международного права, публичного и гражданского. – Одесса, 1902. – С. 502. 3. *Крылов С.Б.* Международное частное право. Пособие к лекциям. – Л.: Прибой, 1930. – С. 20-21. 4. *Грабарь В.Э.* Материалы к истории литературы международного права в России. (1647-1917). – М.: Изд-во Акад. наук СССР. – 1958. – С. 463. 5. *Малинин С.А.* Мирное использование атомной энергии: Международно-правовые вопросы. – М.: Междунар. отношения, 1971. – С. 7. 6. *Общая теория права: Учебник для юридических вузов / Под общ. ред. А.С. Пиголкина, 2-е изд. Испр. и доп.* – М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 1996. – С. 192. 7. *Лунц Л.А.* Курс международного частного права: В 3 т. Общая часть. – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 12. 8. *Перетерский И.С., Крылов С.Б.* Международное частное право. – М., 1940. – С. 5. 9. *Маковский А.Л.* Проблема природы международного частного права в советской науке // Проблемы совершенствования советского законодательства: Труды ВНИИСЗ. – М., 1984. – Вып. 28. – С. 224. 10. *Лебедев С.Н.* О природе международного частного права // Советский ежегодник международного права. – М.: Наука, 1980. – С. 75. 11. *Международное частное право. Учебник / Под ред. Г.К. Дмитриевой.* – М.: Проспект, 2001. – С. 37-38. 12. *Мюллерсон Р.А.* Международное публичное и международное частное право; соотношение и взаимодействие // Советский ежегодник международного права. 1985. – М.: Наука, 1986. – С. 30. 13. *Мюллерсон Р.А.* Соотношение международного и национального права. – М.: Междунар. отношения, 1982. – С. 120. 14. *Нештаева Т.Н.* К вопросу о правовых системах, регулирующих международные отношения // Российский ежегодник международного права. 1993-1994. – СПб.: Россия/Нева, 1995. – С. 55. 15. *Ерпылева Н.Ю.* Понятие, предмет, система и источники международного частного права // Международное публичное и частное право. – 2002. – № 1. – С. 21. 16. *Ерпылева Н.Ю.* Международное частное право: Учебник для вузов. – М.: NOTA BENE, 1999. – С. 7.